

Sławomir Łoziński, Maria Szmeja, Katarzyna Warmińska

Wprowadzenie : Mniejszości narodowe i etniczne w badaniach socjologicznych po 1989 roku : tożsamość, teorie, badania

Studia Humanistyczne AGH 13/3, 9-29

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Sławomir Łodziński*

Uniwersytet Warszawski

Maria Szejma**

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza

Katarzyna Warmińska***

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

WPROWADZENIE.

**MNIEJSZOŚCI NARODOWE I ETNICZNE
W BADANIACH SOCJOLOGICZNYCH PO 1989 ROKU.
TOŻSAMOŚCI, TEORIE, BADANIA**

Ponad dwie dekady, które minęły od początku okresu transformacji ustrojowej przyniosły znaczące zmiany w sferze stosunków etnicznych w Polsce. Problematyka etniczna, mimo że nie lokuje się w centrum uwagi polskich socjologów, nadal jednak pozostaje tematem atrakcyjnymi ważnym dla wielu z nich. Z tego powodu rodzi się wiele pytań. Czy obserwowane i badane w ostatnich dziesięcioleciach zjawiska etniczne pozwalają na sformułowanie szerszej refleksji nad modelem polskiej etniczności? Czy to, co dzieje się w tej sferze stosunków społecznych jest specyficzne dla kraju i kultury, czy ma wymiar ponadlokalny? Czy nadal kluczowe dla socjologów etniczności są, jak to miało miejsce w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, zagadnienia związane z odradzającą się tożsamością kulturową i tradycją tych grup? Czy w centrum lokuje się wizja etniczności jako „spółki z o.o.”, parafrazując tytuł jednej z ostatnio wydanych książek mówiącej o komercjalizacji i instrumentalizacji etniczności? A może istotna jest „polityczacja” tej sfery życia wyrażająca się w analizach polityki tożsamości czy walki o podmiotowość społeczną. Tak zakreślona tematyka pozwala na uzyskanie odpowiedzi nie tylko na pytanie, co socjologowie etniczności obecnie badają, ale też do jakich teorii odnoszą się. Wspomniane wyżej problemy znajdują swoje rozwiązanie na łamach tego tomu.

Słowa kluczowe: mniejszość narodowa, etniczność, Polska, teorie, metodologia

* Adres do korespondencji: Sławomir Łodziński, Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski, e-mail: s.lodzinski@uw.edu.pl.

** Adres do korespondencji: Maria Szejma, Wydział Humanistyczny, AGH Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie, e-mail: maria.szejma@agh.edu.pl.

*** Adres do korespondencji: Katarzyna Warmińska, Katedra Socjologii, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, e-mail: kwarmińska@o2.pl.

WSTĘP

W okresie ostatnich dwóch dekad powstało wiele cennych prac na temat stosunków narodowościowych i sytuacji poszczególnych mniejszości narodowych w Polsce. Można wręcz mówić o wybuchu badań etnicznych z udziałem nie tylko socjologów, ale również przedstawicieli innych dziedzin nauk społecznych – historyków, politologów, prawników, etnografów, pedagogów i językoznawców (Barcz 1995; *Polskie publikacje...* 1995; Barcz 1996; Chałupczak, Browarek i Ziemińska 1998; Mieczkowska i Mieczkowski 2001)¹. Objął on również badania nad mniejszościami (małymi grupami) religijnymi i obyczajowymi (Jawłowska 1993; Majka-Rostek 2002).

Wynikało to nie tylko ze zwrotu ku tego rodzaju badaniom w świecie (Babiński 1998c). Najważniejszą przyczyną była, jak się wydaje, naturalna reakcja na polityczną tezę o jednolitości narodowej (etnicznej) społeczeństwa polskiego. Wielokulturowość naszego społeczeństwa ujawniła się publicznie po 1989 r., stając się dla socjologii polskiej naszym, a nie tylko cudzym problemem (Kempny, Kapciak i Łodziński 1997; Mucha 2001).

PRZEGLĄD BADAŃ NAD MNIEJSZOŚCIAMI NARODOWYMI I ETNICZNYMI W POLSCE W LATACH 1989–2013

Powstało wiele prac przedstawiających sytuację mniejszości narodowych po 1989 r. zarówno w skali całego kraju, jak w perspektywie określonych regionów Polski (*Kultura muzyczna...* 1990; Sakson 1991; Hołuszko 1993; Iwanicki 1994; *Mniejszości narodowe...* 1995; *Ethnic Minorities...* 1997; *Mniejszości narodowe...* 1997; Chałupczak i Browarek 1998; *Mniejszości narodowe...* 1998; Berlińska, Frysztacki 1999; Jagiełło 2000; *Mniejszości narodowe...* 2003; Soldra-Gwiżdż 2010). Ukazały się prace monograficzne poświęcone poszczególnym mniejszościom narodowym – Ukraińcom i Łemkom, Białorusinom, Słowakom i Czechom, Żydom (społeczności żydowskiej), Romom (Cyganom), Litwinom, Tatarom, Karaimom, a także prace porównawczo ujmujące temat mniejszości muzułmańskich. Powstały też prace o Grekach i Macedończykach, ich historii i adaptacji w naszym kraju (*Kim są...* 1989; Wojecki 1989; Melchior 1990; Miśkiewicz 1990; Czech 1991; Sadowski 1991; Szpernoga 1991; Cała 1992; *Najnowsze dzieje...* 1993; *Słowacy...* 1993; Bartosz 1994; Dubiński 1994; Dziekan 1994; Mirga i Mróz 1994; Tobjański 1994; Michna 1995; Pełczyński 1995; Pudło 1995; Sadowski 1995; Hurwic-Nowakowska 1996; Wróblewski 1996; Babiński 1997; Marciniak 1997; Żelicki 1997; Tarka 1998; *U nas dole...* 1999; Warmińska 1999; Wojecki 1999; *Żydzi...* 1999; Czykwin 2000; Gerlich 2001; Janowicz 2001; Hałagida 2002; Kwiek 2002; Wojakowski 2002a; Adamczuk, Kobeckaitė i Pilecki 2003; Mironowicz 2000; *Romowie...* 2003; Radzik 2000; Żołędowski 2003; Melchior 2004; Michna 2004; Warmińska 2009; Warmińska 2010a; Warmińska 2010b; Kaprański 2012; Warmińska 2013). Intensywnie rozwijały się badania nad

¹ W latach 1997–2013 powstało w Polsce wiele kolejnych ważnych prac na tematy etniczne, o których w dalszych przypisach.

Niemcami w Polsce (co się wiązało z ich uznaniem za mniejszość narodową po 1989 r.) oraz mieszkańcami Śląska (zarówno Górnego, jak i Opolskiego), co było związane z wyborem opcji niemieckiej przez rodzimych mieszkańców tego regionu i jego wyraźną odrębnością kulturową (Kurcz 1995; Domagała 1996; Szmeja 1997; *Polacy, Niemcy...* 1998; Berlińska 1999; Śmielowska 1999; Szmeja 2000; *O społeczeństwie...* 2001; Sekuła 2009). Te badania z czasem przyjęły inną formę, a mianowicie szukania źródeł odmienności etnicznej i przyczyn tak zdecydowanego podkreślania odrębności Ślązaków (Gerlich 2010; Smolorz 2012; Szmeja 2010a; Szmeja 2010b; Szmeja 2013).

Renesans badań etnicznych przeżywa również Pomorze, a tym samym społeczność kaszubska traktowana jako specyficzna grupa etnoregionalna, a także Warmia i Mazury – Warmiacy i Mazurzy (Sakson 1990; Szyfer 1996; Synak 1998; Obracht-Prondzyński 2002).

W przypadku wspomnianych regionów Polski północnej i zachodniej duże znaczenie miały prace historyczne poświęcone powojennym dziejom Niemców na tych terenach, ich wysiedlaniu oraz weryfikacji narodowościowej ludności rodzimej (Ociepka 1994; Matelski 1999; *Niemcy w Polsce...* 2000; Madajczyk 2001; Nitschke 2001; Strauchold 2011). Doczekały się one opracowań zarówno z perspektywy polskiej, jak i niemieckiej (*Przeprosić za...* 1997; *Kompleks...* 1998).

Rozwinęły się badania nad pograniczami etnicznymi², wielokulturowością określonych regionów kraju i stosunkiem do zróżnicowanego narodowo ich dziedzictwa historycznego, dążeniami do zmiany statusu etnicznego grupy, konwersjami narodowymi oraz pamięcią historyczną (etniczną) i konfliktami na tym tle (Łodziński 1997; *Wokół...* 1997; *Wspólne...* 1997; Wojakowski 1998; *Pogranicze z Niemcami...* 1999; *Transgraniczność...* 1999; Kabzińska 2000; Nijakowski 2001; *Pogranicza etniczne...* 2001; Wróblewski 2001/2002; *Political borders...* 2002; *Pogranicze polsko-litewskie...* 2002; *Wybrane problemy...* 2002; *Transgraniczność...* 2003).

Równie liczne są prace problemowe, przedstawiające sytuację mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce (lub wybranych grup) po 1989 r. z perspektywy określonych aspektów ich funkcjonowania. Należą do nich opracowania analizujące regulacje prawne dotyczące tych społeczności w Polsce, politykę państwa w tym zakresie i politykę społeczną, ich działalność polityczną oraz organizacje i stowarzyszenia (*Wyznania...* 2000; Iwaniuk 1995), szkoły „mniejszościowe” (Żołędowski 1989; Sapia Drewniak 1996; Sobecki 1997; Brzezińska 1999; *Nauczanie...* 2001; Słodra-Gwiżdż 2001/2002; *Języki...* 2002), funkcjonowanie prasy i mediów tych środowiskach (*Konflikt...* 2001; *Mniejszości narodowe a media...* 2001; Mieczkowski 2001), edukację (*Edukacja międzykulturowa* 1995; *Inni to...* 1998; *Edukacja...* 2000; *O potrzebie...* 2000; Nikitorowicz 2001; Czykwin, Mojsiejuk 2002) i komunikację wielokulturową (*Komunikacja* 1995; *Komunikacja...* 1996; Korporowicz 1996), stosunek Polaków wobec przedstawicieli tych społeczności („innych”, „obcych”) (Suchocka 1995; *Czy Polacy...* 1996; Szwed 2000; Bokszański 2001a; Bokszański 2001b; Ambrosewicz-Jakobs 2003; Błuszkowski 2003) oraz porównawcze ujęcia tych problemów (Łodziński 1992; Janusz

² Tutaj podstawowe znaczenie ma seria „Pogranicze” (wyszło dotychczas dziewięć numerów), wydawana przez Instytut Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku (redagowana głównie przez Andrzeja Sadowskiego).

1994; Matykowski i Tobolska 1994; Mik 1994; Barcz 1995; Kallas 1995; Łodziński 1995; Mironowicz 1995; Barcz 1996; Matykowski 1996; Matykowski 1997; Łodziński 1998; Janusz 1999; Łodziński 1999; Janusz i Bajda 2000; Pawlak 2001; Jasińska-Kania i Skarżyńska 2001; Siemieńska 2001; Żołędowski 2001).

Zostały także opublikowane prace podejmujące problem przemian demokratycznych, pluralizacji życia społecznego i zmian w sytuacji mniejszości narodowych oraz religijnych i obyczajowych (Majewicz i Wicherkiewicz 1991/2; Mucha 1992a; Kurczewska i Bojar 1995; Bojar 2000; Kaprański 2002; Kilias 2003). Fundamentalnym dziełem podejmującym problem nie tylko mniejszości, lecz także kultury i konwersji narodowych, stała się praca Antoniny Kłóskowskiej *Kultury narodowe u korzeni* (Kłóskowska 1996; Szpociński 2001/2)³.

Intensywne były dyskusje na temat definiowania narodu i nacjonalizmu (Kurczewska 1999; Szacki 1997; Kamusella 2001; Kilias 2004), etniczności (czym jest grupa etniczna, co to znaczy tożsamość etniczna itp.) (Kwaśniewski 1992; Szynkiewicz 1996; Babiński 1998a; Babiński 1998b; Żelazny 2004) i konfliktów etnicznych (Kwaśniewski 1994; *Konflikty etniczne...* 1996; Jasińska-Kania 2001)⁴. Bardzo ważne były także badania nad rozumieniem „polskości” i narodowej kultury polskiej (*Biografia a tożsamość* 1996; Bokszański 1999; Szpociński 1999; *Kultura narodowa...* 2000; Kurczewska 2002a; Kurczewska 2002b).

Renesans badań nad etnicznością nie dotyczył jedynie badań nad mniejszościami narodowymi, choć z pewnością był on tu najbardziej obfity i widoczny. Dotyczył on także sytuacji nowych mniejszości o charakterze imigranckim (Wietnamczycy) i uchodźców (Halik, Nowicka 2002; *Między piekłem...* 2002; Romaniszyn 2002)⁵ oraz pamięci powojennej repatriacji, a także obecnych problemów z tej dziedziny (Mach 1998). Cenne dla socjologa stały się także prace politologiczne (historyczno-politologiczne), poświęcone obecnej oraz dawnej myśli politycznej dotyczące mniejszości narodowych w Polsce (*Polska – Polacy...* 1992; *Między rzeczywistością...* 2001) oraz opracowania historyczne poświęcone sytuacji poszczególnych mniejszości lub też polityce państwa wobec nich w powojennej Polsce (Osękowski 1994; Linek 1997; *Mniejszości narodowe w Polsce...* 1998; Drozd 2000; Mironowicz 2000; *Nadciągają...* 2004, *Wýwózka...* 2014).

Powrót do tematu etnicznego zaowocował także powołaniem lub też reaktywowaniem instytucji i czasopism skierowanych na badanie spraw etnicznych i mniejszości. W Poznaniu wznowiono czasopismo „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”, nawiązujące do czasopisma z okresu międzywojennego⁶, wydawane przez Zakład Badań Narodowościowych PAN w Poznaniu. Problematykę mniejszości narodowych zarówno w aspekcie historycznym, jak

³ Por. także dyskusję na temat tej książki w: „Studia Socjologiczne” 1997, nr 3.

⁴ Także Joanny Koniecznej, Ireneusza Krzemińskiego, Ewy Nowickiej oraz Anny Gizy Poleszczuk i Jana Poleszczuka.

⁵ „Przegląd Polonijny” 1998, nr 3 w całości poświęcony jest tej problematyce i stanowi rezultat konferencji z października 1997 r.

⁶ Pismo reaktywowało się dzięki staraniu profesorów Jerzego Kwaśniewskiego i Jerzego Wislockiego. Kwartalnik „Sprawy Narodowościowe” był wydawany przez Instytutu Badania Spraw Narodowościowych w Warszawie w latach 1927–1939 – zob. *Od redakcji*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1992, z. 1, s. 7. Czasopismo to ma obecnie formę rocznika, chociaż zdarzyło mu się wychodzić w pewnych latach w kilku zeszytach. Obecnie redaktorem naczelnym jest profesor Wojciech Burszta – zob. Jacek Serwański, *Zapomniana rocznica „Sprawy Narodowościowe” 1927–2002*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2002, z. 21, s. 213–219.

i współczesnym podejmuje Zakład Spraw Narodowościowych Uniwersytetu Wrocławskiego, Zakład Badań Etnicznych Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Zachodni – Instytut Naukowo-Badawczy im. Z. Wojciechowskiego w Poznaniu oraz praktycznie wszystkie instytuty (czy też katedry) etnologii i socjologii w kraju. W Lublinie powstał Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, którego działalność naukowa i publikacyjna jest w dużym stopniu poświęcona problematyce narodowościowej, a w tym także mniejszościom (*Białoruś, Czechosłowacja, Litwa...* 1996; *Samoidentyfikacja...* 1998). W Przemyślu został utworzony Południowo-Wschodni Instytut Naukowy podejmujący tematykę ukraińską i pogranicza polsko-ukraińskiego. Wspomnieć należy o Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie, podejmującym nie tylko problemy przeszłości społeczności żydowskiej w Polsce, ale i również zajmującym się jej sytuacją po 1989 r.

Do ważniejszych instytucji kulturalnych mniejszości publikujących własne biuletyny i wydających cenne publikacje należą Fundacja św. Włodzimierza Chrzyciela Rusi Kijowskiej w Krakowie (zajmująca się upowszechnianiem kultury ukraińskiej) oraz Fundacja Judaica w Krakowie (zajmująca się upowszechnianiem kultury żydowskiej).

W wyliczeniu nie może zabraknąć czasopism naukowych, które w latach dziewięćdziesiątych poświęciły dużo miejsca tym zagadnieniom, takich jak „Kultura i Społeczeństwa”⁷, „Przegląd Polonijny”⁸, „Przegląd Socjologiczny”⁹, „Obóz” i „Przegląd Wschodni”¹⁰, „Przegląd Zachodni”¹¹, „Konteksty. Polska sztuka ludowa”¹², „Karta”¹³ oraz takich czasopism kulturalno-artystycznych jak „Borussia”¹⁴ i „Kransogruda”¹⁵.

Na uwagę zasługują czasopisma naukowe redagowane przez przedstawicieli mniejszości (finansowane z budżetu państwa), takie jak „Zeszyty Konwersatorium Josepha von Eichendorffa” (w języku niemieckim i polskim), „Białoruskie Zeszyty Historyczne” (półrocznik wydawany w języku białoruskim, rosyjskim i polskim), „Rocznik Tatarów Polskich” (w języku polskim) oraz „Dialog – Pheniben” (kwartalnik wydawany w języku polskim oraz w dialektach romskich).

Sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce po 1989 r. była także przedmiotem zainteresowań badaczy zagranicznych (Fleming 2003).

Ten z pewnością niekompletny przegląd dokonań publikacyjnych i instytucjonalnych, nie tylko socjologicznych, dotyczących mniejszości narodowych w Polsce pokazuje, że problematyka etniczna stała się w okresie ostatnich lat jednym z bardziej eksploatowanych przez

⁷ Zob. m.in. takie specjalne numery tematyczne: *Żydzi i Polacy*, „Kultura i Społeczeństwo” 1999, nr 1; *Etniczność i tolerancja*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 3; *Rewizja stereotypów*, „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 4; *Sąsiedztwo kultur*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.

⁸ Czasopismo wydawane przez Komitet Badania Polonii PAN.

⁹ Zob. specjalny numer „Przeglądu Socjologicznego” 2000, nr 2 na temat „pamięci zbiorowej” i „pamięci Zagłady i Holocaustu”.

¹⁰ Oba czasopisma wydawane przez Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego.

¹¹ Czasopismo wydawane przez Instytut Zachodni w Poznaniu.

¹² Czasopismo wydawane przez Instytut Sztuki PAN w Warszawie.

¹³ Kwartalnik historyczny wydawany przez Ośrodek Karta w Warszawie.

¹⁴ Czasopismo jest wydawane przez Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „Borussia” w Olsztynie.

¹⁵ Czasopismo jest wydawane przez Fundację „Pogranicze” oraz Ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach.

socjologię obszarów rzeczywistości społecznej. W 1992 r. Janusz Mucha tak kończył swój ważny artykuł o demokracji i mniejszościach w Polsce: „Analiza polityczna powiązana powinna być ściśle z analizą socjologiczną. Wielkie pole badawcze otwarte jest dla nas wszystkich” (Mucha 1992a: 32). Można powiedzieć, że zamierzenie to zostało w dużym stopniu wypełnione. Uzyskany dorobek badawczy miał pozytywny wpływ na sytuację samych mniejszości.

Pamiętajmy jednak, że jeszcze pełnego socjologicznego (antropologicznego) opracowania nie doczekała się tak ważna grupa, jak mniejszość ukraińska (mimo dużej liczby opracowań i artykułów o charakterze regionalnym), podobnego do opracowania Danuty Berlińskiej o mniejszości niemieckiej. Nie ma publikacji dotyczących społeczności rosyjskiej, co mocno podkreślają jej reprezentanci, choć powstały opracowania na temat staroobrzedowców (Jaroszewicz-Pieresławcew 1995). Brakuje także opracowania na temat Ormian czy Karaimów podobnych do monografii Katarzyny Warmińskiej o Tatarach.

KIERUNKI I TRADYCJE BADAŃ NAD MNIEJSZOŚCIAMI W POLSCE

Odwołanie do stanu literatury naukowej ma wskazywać, że każde przedsięwzięcie badawcze dotyczące badań nad mniejszościami musi uwzględniać istniejące już bogactwo dokonań w tej dziedzinie oraz stosowane metody. Większość przywoływanych tutaj prac miała charakter wielodyscyplinarny, wychodzący poza perspektywę swojej dyscypliny nauki. Można wskazać na wyraźnie wykształcone tradycje badawcze w tej dziedzinie. Pierwszą z nich jest socjologia etniczności (narodu), w przypadku której w centrum zainteresowań stoi problem definiowania społeczności w kategoriach etnicznych. Wysiłek badawczy jest poświęcony tu głównie różnym aspektom kultury etnicznej (narodowej) mniejszości, jej silnych i słabych elementów oraz sposobów definiowania „swoich” i „obcych”. Większość wspomnianych w przypisach prac socjologicznych o charakterze monograficznym na temat mniejszości odwoływało się do tej perspektywy.

Drugą tradycją jest badanie konfliktów etnicznych i przyczyn do nich prowadzących, a to głównie domena politologów, socjologów i psychologów. Trzecia zaś to perspektywa ochrony praw mniejszości, związana głównie z prawnikami i politologami. Czwartą stanowi socjologia pogranicza (badania nad pograniczami kulturowymi) (Gołdyka 1997; Gołdyka 1998; Woźniak 1998; Wojakowski 2002b; Gołdyka 2013). Wiąże się to z faktem, iż pewna część mniejszości żyje lub też w przeszłości funkcjonowała na terenach przygranicznych, zarówno w sensie przestrzennym (pogranicze jako terytorium po obu stronach granicy międzypaństwowej), jak i społeczno-kulturowym (pogranicze ujmowane jako efekt kontaktu kulturowego przynajmniej dwóch grup etnicznych, wykształcające własne wzory i typy osobowości ludzi). Akcent pada tutaj na badanie współzycia różnych grup etnicznych, rozumianego jako „złożone, ukształtowane historycznie i kulturowo formy kontaktów między grupami etniczno-kulturowymi, od skrajnej odrębności i towarzyszącej jej wzajemnej separacji do swoistej harmonii współzycia społecznego” (Sadowski 1992: 5).

Piątą tradycją badawczą jest socjologia Ziem Zachodnich i Północnych Polski, wyraźnie obecna w badaniach nad mniejszością niemiecką oraz Mazurami i Warmiakami (w mniejszym stopniu nad społecznością kaszubską), a także problemem konwersji narodowych.

Prowadzone badania nad Niemcami i ludnością rodzimą nie mogły zostać wyodrębnione z dyskusji nad dorobkiem badań społecznych nad tym terenie. W jej ramach pojawiło się pytanie, czy należy kontynuować tradycyjny (integracyjny) paradygmat, czy też powinno się prowadzić badania w tym niezwykłym „laboratorium etnicznym”, sięgając jednak do nowych metod badawczych¹⁶.

MNIEJSZOŚCI NARODOWE WSPÓŁCZEŚNIE

Ze względu na podjętą w pracy tematykę przemian demokratycznych i sytuacji mniejszości narodowych nawiązano do publikacji podejmujących podobne problemy. Pierwszymi w kolejności chronologicznej były opracowania dotyczące wyłaniania się i uznania mniejszości niemieckiej (Berlińska 1991; Sakson 1991). Autorzy łączyli w nich fakt demokratyzacji politycznej z możliwościami ekspresji przynależności narodowej, która dotychczas była nieuznawana przez państwo.

Ważną publikacją w tym czasie był artykuł Janusza Muchy, w którym podjął on problem funkcjonowania w Polsce „demokracji kulturowej” (Mucha 1992a, 1992b)¹⁷. Analizował ją w trzech wymiarach – instytucjonalnym (główne instytucje społeczeństwa, w ramach których są podejmowane decyzje prawne i polityczne), quasi-instytucjonalnym (głównie o charakterze politycznym) oraz pozainstytucjonalnym (odnoszącym się do zbiorowych postaw i działań). Jego zdaniem, o ile zasady tej demokracji zostały generalnie urzeczywistnione w dwóch pierwszych wymiarach (choć z zastrzeżeniami), to o tyle w trzecim dochodzi do konfliktów. Przedmiotem jego analiz były mniejszości kulturowe, a więc nie tylko narodowe i etniczne (choć o nich było najwięcej), ale i obyczajowe oraz społeczność niewierzących. W późniejszych pracach Janusz Mucha podjął próby analizy kultury polskiej jako dominującej z perspektywy mniejszości, nie tylko narodowych (Mucha 1999).

Podobny temat stał się przedmiotem analiz w pracy Hanny Bojar (Bojar 2000). Próbowała odpowiedzieć na pytania, w jaki sposób większość i mniejszości społeczne (rozumiane także szeroko, obejmujące mniejszości narodowe i etniczne, wyznaniowe i seksualne) jako podmioty zbiorowe zareagowały na nową sytuację demokratyzacji oraz w jakim stopniu społeczeństwo polskie zaakceptowało zasady demokracji i pluralizmu jako podstawy nowego ładu społecznego (Bojar 2000: 8–11). Wskazała na proces instytucjonalizacji i artykulacji interesów przez wspomniane grupy oraz ich aktywność na scenie publicznej. Analizowała równocześnie społeczne ograniczenia ich praw i działalności (problemy wyłączenia ich z życia publicznego), odwołując się do kategorii „antykomunistycznego kolektywizmu” (tworzenia

¹⁶ *Czy i jak badać dzisiaj Ziemię Zachodnią i Północną Polski? Z dyskusji socjologów: Zygmunta Dulczewskiego, Krzysztofa Kwaśniewskiego, Andrzeja Kwileckiego i Marka Ziółkowskiego*, „Przegląd Zachodni” 1997, nr 1 (s. 1–13); ciąg dalszy tej dyskusji – „Przegląd Zachodni” 1998, nr 3 (s. 3–48; teksty: Bożeny Domagały, Henryka Galusa, Zbigniewa Kurcza, Marka Latoszka, Tomasza Marciniaka, Andrzeja Saksona, Marii Szmey i Anny Szyfer).

¹⁷ W artykule tym „demokrację kulturową” rozumiał on jako „prawo mniejszości kulturowych do swobodnego i publicznego wyrażania swych własnych wierzeń i systemów aksjologicznych, nawet wtedy, gdy są one wyraźnie sprzeczne z systemem aksjologicznym większości”, s. 32–33.

całości społecznej w kategoriach wspólnotowo-narodowych) oraz „postkomunistycznego egalitaryzmu” (poczucia egalitaryzmu wywodzącego się z socjalistycznej przeszłości) (Bojar 2000: 207–209). Decydują one, jej zdaniem, o tym, że zdolność akceptacji zróżnicowań w społeczeństwie polskim jest ograniczona, a dominującą wizją pluralizmu jest „raczej skłonność do tolerowania różnego typu mniejszości niż uznania ich równoprawnego statusu” (Bojar 2000: 240).

Antonina Kłoskowska w pracy *Kultury narodowe u korzeni* podjęła, obok najważniejszych dla niej problemów kultury narodowej (kanonu, tożsamości i identyfikacji narodowej), zagadnienia związane z mniejszościami narodowymi (Ukraińcami, Białorusinami, dylematami identyfikacyjnymi Ślązaków) oraz sąsiedztwem kultur (Kłoskowska 1996). W tym ostatnim przypadku pisała o stosunku większości do mniejszości w sposób następujący:

bez odrzucenia własnych wartości możliwe jest, w świetle jednostkowych przykładów, uznanie wartości cudzych kultur na zasadzie wzajemności. Ale problem stanowi zgoda na uznanie za negatywne elementów własnego narodowego uniwersum dla pojedynania z partnerem społecznego współdziałania. Strona silniejsza w partnerskim układzie, niemająca podstawy do obaw, może łatwiej zdobyć się na samokrytycyzm i tolerancję. Ta zasada powinna regulować stosunek większości narodowej do narodowych mniejszości nie tylko w świetle prawa, ale w świetle indywidualnych postaw członków zbiorowości, jeśli naród jako całość ma mieć charakter otwarty (Kłoskowska 1996: 296).

Zbliżone problemy stały się także przedmiotem analiz Joanny Kurczewskiej w jej pracy pt. *Patriotyzm(y) polskich polityków* (Kurczewska, Bojar 1995; *Kultura narodowa...* 2000). Obok problemów sposobów i treści wizji „narodu polskiego” i „polskości” reprezentowanych przez polityków (liderów partyjnych) interesowały ją także możliwości i zasady włączania „innych” (także mniejszości narodowych) w obręb swojej wizji „narodu” przez przedstawicieli SLD oraz skrajnych partii prawicowych („narodowców”). W stosunku do tych ostatnich pisała, że „rozważane tu poglądy narodowców pokazują, że demony te, co prawda na marginesie sceny politycznej III RP – już się ujawniły i mogą stanowić źródła nowszego – niż międzywojenny nacjonalizm – zakorzenienia ideologicznego” (Kurczewska Bojar, 1995: 228). Ważną pracą była książka Małgorzaty Budyty-Budzyńskiej na temat instytucjonalizacji mniejszości narodowych w Polsce po 1989 r. (Budyta-Budzyńska 2003). Analizowała ona rozwiązania prawne, aktywność organizacyjną i polityczną mniejszości narodowych oraz metody rozwiązywania konfliktów z nimi związanych. Jej zdaniem instytucjonalizacja zewnętrzna (w postaci ustawodawstwa na ich temat, głównie konstytucja i prawo wyborcze) wpływa na rewitalizację ich świadomości narodowej, samoorganizację i sposoby podtrzymanie etniczności (instytucjonalizację wewnętrzną) (Budyta Budzyńska 2003: 8–11). W ostatnich latach zmienił się sposób pisania o mniejszościach w Polsce. Odchodzi się od badań tożsamości grup, szuka innych ważkich problemów. Jednym z nich jest rozrachunek z przeszłością, pamięć o minionych czasach. Najintensywniej badania tego typu prowadzono w społeczności żydowskiej (Cała 1992; Banasiewicz-Ossowska 2007; Shore 2008; Grabowski 2011; Śpiewak 2012). W podobny sposób mniejszość śląska (jeszcze nieuznana, acz liczna) buduje swoją odrębność od grupy dominującej. Inna przeszłość, inne doświadczenia stają się podstawą do starań o nowy status prawny (Szmeja 2010b; Szmeja 2013; *Wýwózka...* 2014). Od paru lat można odnotować próby usystematyzowania wiedzy o mniejszościach w formie wydawnictw paraencyklopedycznych. Bernadetta Nitschke i Stefan Dudra z Zielonej Góry

przygotowali ciekawą dwutomową pracę pokazującą, jak mniejszości narodowe i etniczne funkcjonują w demokratycznej Polsce. Omówili te grupy, które wymienione są w ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych, lecz zrobili wyjątek dla Ślązaków (*Mniejszości narodowe...* 2010; *Stowarzyszenia mniejszości...* 2013). Powstało też wiele prac monograficznych poświęconych tym mniejszościom, które wcześniej miały głównie historyczne opracowania (np. Romowie). Prace Małgorzaty Godlewskiej-Goski, Joanny Talewicz są niezwykle cenne, bo często zawierają stanowisko emic, spojrzenie od wewnątrz grupy (*Romowie 2009...* 2009; Godlewicz-Goska 2011; *Romowie 2011. Życie na pograniczu* 2011; Kaprański 2012; *Romowie 2011. Od działalności...* 2013; Talewicz-Kwiatkowska 2013).

ZAKOŃCZENIE

Ponad dwie dekady, które minęły od początku okresu transformacji ustrojowej przyniosły znaczące zmiany w sferze stosunków etnicznych w Polsce. Problematyka etniczna, mimo że nie lokuje się w centrum uwagi polskich socjologów, nadal jednak pozostaje tematem atrakcyjnym i ważnym dla wielu z nich, stąd rodzi się wiele pytań. Czy obserwowane i badane w ostatnich dziesięcioleciach zjawiska etniczne pozwalają na sformułowanie szerszej refleksji nad modelem polskiej etniczności? Czy to, co dzieje się w tej sferze stosunków społecznych jest specyficzne dla kraju i kultury, czy ma wymiar ponadlokalny? Jak Polacy jako grupa dominująca zachowują się wobec mniejszości żyjących obok nich? Czy nadal kluczowe dla socjologów etniczności są, jak to miało miejsce w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, zagadnienia związane z odradzającą się tożsamością kulturową i tradycją tych grup? Czy w centrum lokuje się wizja etniczności jako „spółki z o.o.”, parafrazując tytuł jednej z ostatnio wydanych książek mówiącej o komercjalizacji i instrumentalizacji etniczności? A może istotna jest „politycyzacja” tej sfery życia wyrażająca się w analizach polityki tożsamości czy walki o podmiotowość społeczną? Tak zakreślona tematyka pozwala na uzyskanie odpowiedzi nie tylko na pytanie, co socjologowie etniczności obecnie badają, ale też do jakich teorii odnoszą się. Zakreślone wyżej problemy znajdują swoje rozstrzygnięcie na łamach tego tomu.

Do udziału w tej publikacji zaprosiliśmy badaczy, którzy byli i są zainteresowani odpowiedziami na te pytania. W znacznym stopniu teksty są odzwierciedleniem obrad zjazdowej grupy tematycznej nr 38, które miały miejsce w Szczecinie we wrześniu 2013 r.

Dla czytelników bardziej zainteresowanych problematyką etniczno-narodową lub takich, których interesują wybrane grupy pomocna może być nie tylko bibliografia zamieszczona poniżej, ale i linki do zbiorów bibliotecznych o tej tematyce.

BIBLIOGRAFIA

Adamczuk, Lucjan, Kobeckaitė Halina i Szymon Pilecki. 2003. *Karaimi ma Litwie i w Polsce. Dziedzictwo i historia. Współczesne życie Karaimów na Litwie i w Polsce. Raport z badań etnosocjologicznych*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Departament Statystyki Litwy.

- Ambrosewicz-Jacobs, Jolanta. 2003. *Me, Us, Them: Ethnic Prejudices among Youth and Alternative Methods of Education: the Case of Poland*, Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Babiński, Grzegorz. 1997. *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS”.
- Babiński, Grzegorz. 1998a. *Etniczność*, w: Władysław Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia socjologiczna A-J*, T. 1, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Babiński, Grzegorz. 1998b. *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS”.
- Babiński, Grzegorz. 1998c. *Problemy wielokulturowości społeczeństwa polskiego*, „Przegląd Polonijny” 3: 9–12.
- Banasiewicz-Ossowska, Ewa. 2007. *Między dwoma światami. Żydzi w polskiej kulturze ludowej*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Barcz, Jan. 1995. *Sytuacja prawna Polaków w Niemczech w świetle Traktatu z 17 czerwca 1991 r. i prawa krajowego RFN*, „Państwo i Prawo”, nr 5, s. 36–51.
- Barcz, Jan. 1996. *Klauzule dotyczące ochrony mniejszości narodowych w nowych dwustronnych traktatach Polski z państwami sąsiedzkimi*, „Przegląd Zachodni” 2: 61–87.
- Bartosz Adam. 1994. *Nie bój się Cygana*, Sejny: Fundacja „Pogranicze”.
- Berlińska, Danuta. 1991. *Procesy demokratyzacyjne w Polsce a mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim*, „Przegląd Zachodni” 1: 25–42.
- Berlińska, Danuta. 1999. *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Opole: Stowarzyszenie Instytut Śląski, PIN – Instytut Śląski w Opolu.
- Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX wieku*. 1996. Jan Skarbek (red.), Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Bibliography on Ethnic Relations in Central and Eastern Europe after 1989*. 1998. Margit Feischmidt (prepared), LGI bibliography series no 1, Budapest: Central European University.
- Biografia a tożsamość narodowa*. 1996. Marek Czyżewski, Andrzej Piotrowski, Alicja Rokuszewska-Pawełek (red.) Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Błuszkowski, Jan. 2003. *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków: studium socjologiczno-politologiczne*, Warszawa: Elipsa.
- Bojar, Hanna. 2000. *Mniejszości społeczne w państwie i społeczeństwie III Rzeczypospolitej polskiej*, Monografie FNP, Wrocław: Fundacja Nauki Polskiej.
- Boksański, Zbigniew. 1999. *Tożsamość narodowa w perspektywie transformacji systemowej*, w: Janusz Mucha (red.), *Spółczesność polska w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Boksański, Zbigniew. 2001a. *Stosunek Polaków wobec innych narodów*, „Studia Socjologiczne, nr 3, s. 27–52.
- Boksański, Zbigniew. 2001b. *Stereotypy a kultura*, Monografie FNP, Wrocław: Fundacja Nauki Polskiej.
- Brzezina, Maria. 1999. *Sytuacja językowa mniejszości narodowych we współczesnej Polsce. Mniejszości autochtoniczne*, „Kwartalnik Opolski” 1: 3–51.
- Budyta-Budzyńska, Małgorzata. 2003. *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Cała, Alina. 1992. *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- Chałupczak, Henryk, Browarek Tomasz. 1998. *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Chałupczak Henryk, Browarek Tadeusz i Nina Ziemińska. 1998. *Mniejszości narodowe w Polsce. Materiały do bibliografii 1990–1996*, Lublin: Uniwersytet Marie Curie-Skłodowskiej.
- Ciechocińska, Maria i Andrzej Sadowski. 1989. *Białoruska mniejszość narodowa w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 2: 215–242.
- Czech, Mirosław. 1991. *Mniejszość ukraińska w Polsce*, „Więź” 11–12.
- Czy Polacy są antysemitami? Wyniki badania sondażowego*. 1996. Ireneusz Krzemiński (red.), Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Czykwin Elżbieta i Dorota Misiejuk. 2002. *Dwujęzyczność i dwukulturowość w perspektywie psychopedagogicznej*, Białystok: Trans Humana.
- Czykwin, Elżbieta. 2000. *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*, Białystok: Trans Humana.
- Domagała, Bożena. 1996. *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach. Rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Dubiński, Aleksander. 1994. *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, Warszawa: PWN.
- Dziekan, Marek M. 1995. *Polscy wyznawcy islamu*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” z. 2: 207–210.
- Dziewierski Marek, Pactwa, Bożena i Bohdan Siewerski. 1992. *Dylematy tożsamości. Studium społeczności lemkońskiej w Polsce*, Katowice: Randall & Sfinks
- Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*. 2000. Tadeusz Lewowicki (red.), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*. 1995. Jerzy Niktorowicz (red.), Białystok: Trans Humana.
- Ethnic Minorities & Ethnic Majority*. 1997. Marek Szczepański (red.), Katowice: Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego.
- Fleming Michael, *National minorities in post-communist Poland*. 2003. London: Veritas.
- Gerlich, Grzegorz Marian. 2001. *Romowie. Przekraczanie granic własnego świata*, Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce – Romski Instytut Historyczny SRwP.
- Gerlich, Grzegorz Marian. 2010. „*My prawdziwi Górnolązacy*”. *Studium etnologiczne*. Katowice: UŚ.
- Godlewska, Goska Małgorzata. 2011. *Życie w dwóch światach. Tożsamość współczesnych Romów*, Warszawa: DiG.
- Gołdyka, Leszek. 1997. *Miasto pogranicza polsko-niemieckiego jako środowisko wychowawcze*, w: Leszek Gołdyka, Jerzy Leszkowicz-Baczyński, Lech Szczegóła i Maria Zielińska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, Zielona Góra: LTN, s. 153–163.
- Gołdyka, Leszek. 1998. *Młodzież miasta przygranicznego: rodzinne uwarunkowanie postaw*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 10: 219–229.
- Gołdyka, Leszek. 2013. *Pogranicze polsko-niemieckie jako przestrzeń socjalizacji*, Warszawa: Scholar.
- Grabowski, Jan. 2011. *Judenjagd. Polowanie na Żydów 1942–1945. Studium dziejów pewnego powiatu*, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”.

- Halik Teresa i Ewa Nowicka. 2002. *Integracja czy izolacja?*, Warszawa: Instytut Orientalistyczny, Wydział Neofilologii, Uniwersytet Warszawski.
- Hałagida, Igor 2002. *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach polskich 1947–1957*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Hołuszko, Marek. 1993. *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce*, „Społeczeństwo Otwarte” 2, dod. s. I–XV.
- Hurwic-Nowakowska, Irena. 1996. *Żydzi polscy (1947–1950). Analiza więzi społecznej ludności żydowskiej*, Warszawa: IFiS PAN.
- Inni swoi. *Studia z problematyki etnicznej*. 1999. Danuta Berlińska i Krzysztof Frysztacki (red.), Opole: Stowarzyszenie Instytutu Śląski Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu.
- Inni to także my. *Mniejszości narodowe w Polsce: Białorusini, Cyganie, Litwini, Niemcy, Ukraińcy, Żydzi. Program edukacji wielokulturowej w szkole podstawowej*. 1998. Barbara Weigl i Beata Maliszewicz (red.), Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Iwanicki, Mariusz. 1994. *Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990*, Monografie nr 20, Siedlce: Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna.
- Iwaniuk, Sergiusz, Wappa Eugeniusz. 1995. *Białoruski ruch studencki w Polsce 1981–1992*, Białystok: Białoruskie Zrzeszenie Studentów.
- Iwaniuk, Sergiusz, *Białoruskie organizacje na terenie Białegostoku i Białostoczczyzny – rys historyczny*, www.slonko.com.pl [01.08.2003].
- Jagiello, Michał. 2000. *Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN – Biblioteka Narodowa.
- Janowicz, Sokrat. 2001. *Ojczyść. Białoruskie ślady i znaki*, Robert Traba (wybór i oprac.), Olsztyn: WK Borussia.
- Janusz, Grzegorz. J. 1994. *Mniejszości narodowe w wyborach parlamentarnych 1989–1993*, „Przegląd Polonijny” 2: 137–147.
- Janusz, Grzegorz. 1999. *Status mniejszości narodowych w Polsce współczesnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” VI.
- Janusz, Grzegorz i Bajda Piotr. 2000. *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa: Wspólnota Polska.
- Jaroszewicz-Pierśławcew, Zdzisław. 1995. *Starowiercy w Polsce i ich księgi*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciech Kętrzyńskiego.
- Jasińska-Kania, Aleksandra i Skarżyńska Krystyna. 2001. *Stereotypy narodowe i nacjonalizm w perspektywie międzynarodowych badań porównawczych*, w: Mirosław Kofta i Aleksandra Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jasińska-Kania, Aleksandra. 1996. *Konflikty etniczne i prawa mniejszości: procesy demokratyzacji a wartości i postawy przedstawicieli władz lokalnych*, w: Aleksandra Jasińska-Kania i Jacek Raciborski (red.), *Naród – Władza – Społeczeństwo*, Warszawa: Instytut Socjologii UW, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jawłowska, Aldona. 1993. *Kierunki zmiany kulturowej*, w: Andrzej Rychard i Michał Fedorowicz (red.), *Społeczeństwo w transformacji*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Język mniejszości w otoczeniu obcym. 2002. Janusz Regier (red.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper”.

- Kabzińska, Iwona. 2000. *Między grupą etniczną a narodem*, „Etnografia Polska” 1–2.
- Kallas, Marian. 1995. *Prace parlamentarne nad uregulowaniem statusu mniejszości w Polsce (1989–1995)*, „Przegląd Sejmowy” 3: 63–78.
- Kamusella, Tomasz. 2001. *Nacjonalizm i jego badacze (z perspektywy anglosaskiej)*. *Przeгляд literatury*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 18: 121–146.
- Kapralski, Sławomir. 2012. *Naród z popiołów. Pamięć zagłady a tożsamość Romów*, Warszawa: Scholar.
- Kempny, Marian, Kapciak Alina i Sławomir Łodziński. 1997. *Wprowadzenie. Społeczeństwo polskie na progu wielokulturowości*, w: Marian Kempny, Alina Kapciak, Sławomir Łodziński (red.), *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 7–13.
- Kilias, Jarosław. 2003. *Symboli narodowe i problemy narodowościowe w polityce polskiej*, w: Jerzy J. Wiatr, Jacek Raciborski, Barbara Frączak-Rudnicka i Jarosław Kilias (red.), *Demokracja polska 1989–2003*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kilias, Jarosław. 2004. *Wspólnota abstrakcyjna. Zarys socjologii narodu*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN,
- Kim są Żydzi?*. 1989. Barbara Mikołajewska (red.), Warszawa: IPSiR.
- Kłoskowska, Antonina. 1996. *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kompleks wypędzenia*. 1998. Włodzimierz Borodziej, Artur Hajnicz (red.), Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Komunikacja międzykulturowa. Zbliżenia i impresje*. 1995. Alina Kapciak, Leszek Korporowicz i Andrzej Tyszka (red.), Warszawa: Instytut Kultury.
- Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania*. 1996, Alina Kapciak i Leszek Korporowicz i Andrzej Tyszka (red.), Warszawa: Instytut Kultury.
- Konflikt czy współdziałanie. Media a problemy mniejszości*. 2001. Stefan Wilkanowicz (red.), Kraków: Fundacja Kultury Chrześcijańskiej „Znak”.
- Konflikty etniczne. Źródła – typy – sposoby rozstrzygnięcia*. 1996. Iwona Kabzińska-Stawarz i Sławoj Szynkiewicz (red.), Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Korporowicz, Leszek. 1996. *Osobowość i komunikacja w społeczeństwie transformacji*, Warszawa: Instytut Kultury.
- Kultura muzyczna mniejszości narodowych w Polsce. Litwini, Białorusini, Ukraińcy*. 1990. Stanisława Żerańska-Kominek (red.), Warszawa: Instytut Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kultura narodowa i polityka*. 2000. Joanna Kurczewska (red.), Warszawa: Oficyna Naukowa,
- Kurcz, Zbigniew. 1993. *Mniejszość niemiecka w wyborach parlamentarnych, samorządowych i prezydenckich w latach 1989–1991*, „Przegląd Zachodni” 1: 145–173.
- Kurcz, Zbigniew. 1995. *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kurczewska, Joanna i Hanna Bojar. 1995. *A New Society? Reflections on Democracy and Pluralism in Poland*, w: Christopher G.A. Bryant i Edward Mokrzycki (red.), *Democracy, civil society and pluralism in comparative perspective: Poland, Great Britain and the Netherlands*, Warszawa: IFiS Publishers.
- Kurczewska, Joanna. 1999. *Naród*, w: *Encyklopedia socjologii K–N*, T. 2, Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Kurczewska, Joanna. 2002b. *Patriotyzm(y) polskich polityków*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Kwaśniewski, Krzysztof. 1992. *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” z. 1: 9–61.
- Kwaśniewski, Krzysztof. 1994. *Konflikt etniczny*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1: 39–54.
- Kwiek, Julian. 2002. *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945–1957*, Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce.
- Linek, Bernard. 1997. „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945–1950 (w świetle materiałów wojewódzkich), Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski.
- Łodziński, Sławomir. 1992. *Struktura narodowościowa Polski i polityka państwa wobec mniejszości w okresie 1989–1992*, „Kultura i Społeczeństwo” 3: 85–98.
- Łodziński, Sławomir. 1995. *Polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1993 (na tle rozwiązań obowiązujących w innych krajach europejskich i regulacji prawnych przygotowywanych w Radzie Europy)*, „Przegląd Polonijny” 1.
- Łodziński, Sławomir. 1998. *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1997*, w: Bogumiła Berdychowska (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Łodziński, Sławomir. 1999. *Polskie regulacje prawne dotyczące mniejszości narodowych i cudzoziemców na tle zasad polityki wielokulturowości*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 14–15.
- Łyszczarz, Michał. 2013. *Młode pokolenie polskich Tatarów*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Mazurskiego.
- Mach, Zdzisław. 1998. *Niechciane miasta. Migracje i tożsamość społeczna*, Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Madajczyk, Piotr. 2001. *Niemcy polscy 1944–1989*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Magosci, Paul. 1992. *Karpato-Rusini: obecny status i perspektywy*, „Sprawy Międzynarodowe” 7–12: 95–110.
- Majewicz, Alfred F. i Tomasz Wicherkiewicz. 1998. *Minority rights abuse in communist Poland and inherited issues*, Lenigrad – Poznań – Steszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies.
- Majka-Rostek, Dorota. 2002. *Mniejszość kulturowa w warunkach pluralizacji. Socjologiczna analiza sytuacji homoseksualistów polskich*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Marciniak, Tomasz. 1997. *A Survey of Muslim Minorities in Poland*, „Journal of Muslim Minority Affairs” 17, 2: 353–359.
- Matelski, Dariusz. 1999. *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa – Poznań: PWN.
- Matykowski, Roman. 1997. *Mniejszości narodowe a wybory prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 1995 roku: analiza przestrzenna*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2: 139–154.
- Matykowski, Roman. 1997. *Udział i zróżnicowanie poparcia mniejszości narodowych w Polsce w wyborach parlamentarnych z dn. 21.10.1997*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2: 261–272.

- Matykowski, Roman i Anna Tobolska. 1994. *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle wyników wyborów do Sejmu z dnia 27 października 1991 roku*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1: 131–143.
- Mazurek Monika, 2010, *Język, przestrzeń, pochodzenie. Analiza tożsamości kaszubskiej*, Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku.
- Melchior, Małgorzata. 1990. *Spoleczna tożsamość jednostki (w świetle wywiadów z Polakami pochodzenia żydowskiego urodzonymi w latach 1944–1955)*, Warszawa: Wydział Profilaktyki, Resocjalizacji i Problemów Społecznych, Uniwersytet Warszawski.
- Melchior, Małgorzata. 2004. *Zagłada a tożsamość: polscy Żydzi ocaleni „na aryjskich papierach”*. *Analiza doświadczenia biograficznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Michna, Ewa. 1995. *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Michna, Ewa. 2004. *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*. Kraków: PAU.
- Mieczkowska, Małgorzata i Mieczkowski Janusz. 2001. *Szkice do bibliografii badań nad mniejszościami narodowymi na Pomorzu po 1945 roku*, w: Wiesław S. Burger (red.), *Etniczne odłony pogranicza. Kwestie etniczne a pogranicze polsko-niemieckie*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Mieczkowski, Janusz. 2001. *Media mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku – charakterystyka badań*, w: Wiesław S. Burger (red.), *Etniczne odłony pogranicza. Kwestie etniczne a pogranicze polsko-niemieckie*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, s. 143–180.
- Między piekłem a rajem. Problemy adaptacji kulturowej uchodźców i imigrantów w Polsce*. 2002. Maciej Ząbek (red.), Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Wydziału Historycznego UW, Wydawnictwo Trio.
- Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*. 2001. Jan Jachymek i Waldemar Paruch (red.), Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Mik, Cezary. 1994. *Metody regulacji kwestii mniejszościowej w prawie międzynarodowym i prawie polskim*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1: 25–37.
- Mirga, Andrzej i Lech Mróz. 1994. *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa: PWN.
- Mironowicz, Eugeniusz. 1993. *Białorusini w Polsce 1944–1949*, Warszawa: PWN.
- Mironowicz, Eugeniusz. 1995. *Białorusini w wyborach parlamentarnych i samorządowych w Polsce w latach 1989–1994*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2: 121–131.
- Mironowicz, Eugeniusz. 2000. *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok: Wydanie Białoruskiego Towarzystwa Historycznego.
- Miśkiewicz, Ali. 1990. *Tatarzy polscy 1918–1939*, Warszawa: PWN.
- Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne: Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Ukraina*. 2001. Andrzej Sadowski i Tadeusz Skoczek (red.), Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*. 2010. Bernadetta Nitschke i Stefan Dudra (red.), Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator*. 2003. Lech Nijakowski, Sławomir Łodziński (red.), Warszawa: Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Wydawnictwo Sejmowe.

- Mniejszości narodowe w Polsce*. 1997. Zbigniew Kurcz (red.), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mniejszości narodowe w Polsce. Informator 1994*. 1995. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*. 1998. Piotr Madajczyk (red.), Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*. 1998. Bogumiła Berdychowska (red.), Warszawa: Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytut Spraw Publicznych, Wydawnictwo Sejmowe.
- Mucha, Janusz. 1992a. *Demokratyzacja i mniejszości kulturowe. Polska przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Studia Socjologiczne” 1–2: 31–42
- Mucha, Janusz. 1992b. *Democratization and cultural minorities; the Polish case of the 1980s/90s*, „East European Quarterly” 4: 463–482.
- Mucha, Janusz. 1999. *Kultura dominująca jako kultura obca*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Mucha, Janusz. 2001. *Socjologia polska w latach 1990–2000. Badania społeczne po przełomie*, „Przegląd Socjologiczny” 1: 199–237.
- Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska*. 2004. L. Nijakowski (red.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. 1993. Jerzy Tomaszewski (red.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nauczanie języków mniejszości narodowych i etnicznych*. 2001. „Języki Obce w Szkole” 5.
- Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów*. 2000. T. 1 i 2, Włodzimierz Borodziej (red.), Warszawa: Helmut Lemberg.
- Nijakowski, Lech M. 2001. *Domeny symboliczne. O znaczeniu pomników w przestrzeni dominacji symbolicznej na przykładzie Śląska*, „Kultura i Społeczeństwo” 3–4.
- Nikitorowicz, Andrzej. 2014. *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe*, Kraków: NOMOS.
- Nikitorowicz, Jerzy. 2001. *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok: Trans Humana.
- Nitschke, Bernadetta. 2001. *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Nowak, Jacek. 2000. *Zaginiony świat? Nazywano ich Łemkami*, Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- O potrzebie dialogu kultur i ludzi*. 2000. Tadeusz Pilch (red.), Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- O społeczeństwie śląskim na przełomie wieków*. 2001. Krzysztof Frysztacki i Teresa Sółdra-Gwiżdż (red.), Opole: Stowarzyszenie Instytut Śląski PIN – Instytut Śląski w Opolu.
- Obracht-Prondzyński, Cezary. 2002. *Kaszubi. Między dyskryminacją a regionalną podmiotowością*, Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku – Uniwersytet Gdański.
- Ociepka, Beata. 1994. *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Osekowski, Czesław. 1994. *Społeczeństwo Polski zachodniej i północnej w latach 1945–1956. Procesy integracji i dezintegracji*, Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego.

- Pawlak, Stanisław. 2001. *Ochrona mniejszości narodowych w Europie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pełczyński, Grzegorz. 1995. *Najmniejsza mniejszość. Rzec o Karaimach polskich*, Warszawa: Wydawnictwo Stanisław Kryciński i Towarzystwo Karpackie.
- Pogranicza etniczne w Europie. Harmonia i konflikty*. 2001. Kazimierz Krzysztofek i Andrzej Sadowski (red.), Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Pogranicze polsko-litewskie*. 2002. Władysław Misiak i Andrzej Rejzner (red.), Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*. 1999. Zbigniew Kurcz (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Polacy, Ślązacy, Niemcy. Studia nad stosunkami społeczno-kulturowymi na Śląsku Opolskim*. 1998. Krzysztof Frysztacki (red.), Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Political borders and cross-border identities at the boundaries of Europe*. 2002. John Borland, Graham Day i Kazimierz Z. Sowa (red.), Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Polska – Polacy – mniejszości narodowe*. 1992. Wojciech Wrzesiński (red.), Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Polskie publikacje zwarte dotyczące zagadnień narodowościowych od 1990 roku (zarys bibliografii)*. 1995. „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1.
- Przeprosić za wypędzenie? O wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej*. 1997. Kluas Bachman i Jerzy Kranz (red.), Kraków: Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytut Spraw Publicznych, Znak.
- Pudło, Kazimierz. 1987. *Lemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Pudło, Kazimierz. 1992. *Dzieje Lemków po drugiej wojnie światowej (zarys problematyki)*, w: Jerzy Czajkowski (red.), *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*, Rzeszów: Editions Spotkania.
- Pudło, Kazimierz. 1995. *Grecy i Macedończycy w Polsce 1948–1993. Imigracja, przemiany i zanikanie grupy*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 1: 133–151.
- Radzik, Ryszard. 2000. *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX wieku*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Romaniszyn, Krystyna. 2002. *Kulturowe implikacje międzynarodowych migracji*, Lublin: Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL.
- Romowie 2009. Między wędrowną a edukacją*. 2009. Barbara Weigl (red.), Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academia.
- Romowie 2011. Od działalności systemowych do rozumień lokalnych*. 2013. Barbara Weigl i Małgorzata Różycka (red.), Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academia.
- Romowie 2011. Życie na pograniczu*. 2011. Barbara Weigl i Małgorzata Różycka (red.), Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academia.
- Romowie o sobie i dla siebie. Nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej*. 2003. Ewa Nowicka (red.), Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

- Sadowski Andrzej. 1991. *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków: Instytut Religioznawstwa, Uniwersytet Jagielloński.
- Sadowski Andrzej. 1992. *Pogranicze. Studia społeczne. Zarys problematyki*, „Pogranicze” 1.
- Sadowski, Andrzej. 1995. *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok: Trans Humana.
- Sakson, Andrzej. 1990. *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Sakson, Andrzej. 1991. *Mniejszości narodowe w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości niemieckiej*, „Kultura i Społeczeństwo” 4: 185–201.
- Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Problematyka politologiczna*. 1998. Andrzej Czarnocki (red.), Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Sapia-Drewniak, Ewa. 1996. *Polityka państwa a możliwości rozwoju systemu edukacyjnego dla mniejszości narodowych w Polsce (na przykładzie mniejszości niemieckiej)*, „Zeszyty Naukowe. Pedagogika”, Uniwersytet Opolski 34: 53–57.
- Sekula, Elżbieta Anna. 2009. *Po co Ślązakom potrzebny jest naród? Niebezpieczne związki między autonomią a nacjonalizmem*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Shore, Marci. 2008. *Kawior i popiół. Życie i śmierć pokolenia oczarowanych i rozczarowanych marksizmem*, Warszawa: Świat Książki.
- Siemieńska, Renata. 2001. *Narody Wschodniej i Środkowej Europy o sobie i innych*, w: Aleksandra Jasińska-Kania (red.), *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sitek, Wojciech. 1996. *Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Słowacy w Polsce. Slovaci v Polsku*. 1993. Ludomir Molitoris (red.), Kraków: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce.
- Smolorz, Michał. 2012. *Śląsk wymyślony*, Katowice: Antena Górnośląska Studio Programów i Filmów Telewizyjnych
- Sobecki, Mirosław. 1997. *Funkcja etniczno-kulturowa szkół mniejszości narodowych*, Białystok: Trans Humana.
- Soldra-Gwiżdż, Teresa. 2001/2002. *Rozważania o edukacji mniejszości etnicznych*, „Borusia” 26: 72–77.
- Soldra-Gwiżdż, Teresa. 2010. *Socjologia wobec Śląska – jedność czy wielość?*, Opole: SIŚ-PIŚ.
- Stowarzyszenia mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w Polsce po II wojnie światowej*. 2013. Bernadetta Nitschke i Stefan Dudra (red.), Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Strauchold, Grzegorz. 2001. *Autochtoni polscy, niemieccy, czy... Od nacjonalizmu do komunizmu (1945–1949)*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Suchocka, Renata. 1995. *Postawy studentów polskich wobec innych narodów i mniejszości etnicznych*, „Sprawy Narodowościowe – Seria Nowa” 1.
- Synak, Brunon. 1998. *Kaszubska tożsamość. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szacki Jerzy. 1997. *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak” 3: 4–31
- Szmeja, Maria. 1997. *Starzy i nowi mieszkańcy Opolszczyzny*, Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu.

- Szmeja, Maria. 2000. *Niemcy? Polacy? Ślązacy! Rodzimi mieszkańcy Opolszczyzny w świetle analiz socjologicznych*, Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Szmeja, Maria. 2010a. *Pamięć zbiorowa w publicznym dyskursie. Dyskusje internetowe sąsiadujących ze sobą grup regionalnych*, „Studia Humanistyczne AGH” 8: 87–102.
- Szmeja, Maria. 2010b. *Pamięć o przeszłości a tożsamość grupy regionalnej*, w: Robert Rauziński, Teresa Soldra-Gwiżdż i Robert Geisler (red.), *Finis Silesiae. Czy koniec Śląska jaki znamy?*, Opole: Wydawnictwo PIN Instytut Śląski.
- Szmeja, Maria. 2013. *Czy zmiana identyfikacji? Ślązacy we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” XXXIX, 1: 175–188.
- Szpernoga, Jerzy. 1991. *Czesi i Słowacy w Polsce* „Jednota” 8–9.
- Szpociński, Andrzej. 2001/2002. *Antoniny Kłoskowskiej koncepcja kultury narodowej i sąsiedztwa kultur*, „Borussia” 26.
- Szpociński, Andrzej. 1999. *Inni wśród swoich. Kultury artystyczne innych narodów w kulturze Polaków*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Szwed, Roman. 2000. *Stereotyp Ukrainca i Białorusina. Uwarunkowania i analiza porównawcza*, „Sprawy Narodowościowe – Seria Nowa” 16–17.
- Szyfer, Anna. 1996. *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań: „SAWW”.
- Szynkiewicz, Sławoj. 1996. *Silva ethnicum*, w: Iwona Kabzińska-Stawarz, Sławoj Szynkiewicz (red.), *Konflikty etniczne. Źródła – typy – sposoby rozstrzygnięcia*, Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*. 2008. Andrzej Sakson (red.), Poznań: Instytut Zachodni.
- Śmiełowska, Maria. 1999. *Obecności etniczne i narodowe na Śląsku Opolskim. Procesy kształtowania tożsamości i relacji międzygrupowych*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Śpiewak, Paweł. 2012. *Żydokomuna. Interpretacje historyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne.
- Talewicz-Kwiatkowska, Joanna. 2013. *Romowie – nierozwiązany problem współczesnej Europy*, w: *Studia o Romach w Polsce i w Europie*, P. Borek (red.), Kraków: UP.
- Tarka, Krzysztof. 1998. *Litwini w Polsce 1945–1997*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Tobjański, Zbigniew. 1994. *Czesi w Polsce*, Kraków: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce.
- Transgraniczność w perspektywie socjologicznej: komunikaty i komentarze*. 2003. Maria Zielińska (red.), Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe.
- Transgraniczność w perspektywie socjologicznej – kontynuacje*. 1999. Leszek Gołdyka (red.), Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe – WSP im. Tadeusza Kotarbińskiego.
- Trzeczysińska, Patrycja. 2013. *Łemkowszczyzna zapamiętana*, Kraków: WUJ.
- U nas dole i niedole. O sytuacji Romów w Polsce*. 1999. Ewa Nowicka (red.), Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Walicki, Andrzej. 2000. *Polskie zmagania z wolnością*, Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Warمیńska, Katarzyna. 1999. *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*. Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Warمیńska, Katarzyna. 2009. *Tatarska etniczność – ciągłość czy zmiana*, w: Selim Chazbijewicz (red.), *Tatarzy – historia i kultura*, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, s. 35–44.

- Warmińska, Katarzyna. 2010a. *O roli przestrzeni i miejsca w tatarskiej etniczności*, w: Andrzej Bukowski, Marcin Lubaś i Jacek Nowak (red.), *Spoleczne tworzenie miejsc. Globalizacja, etniczność, władza*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 203–221.
- Warmińska, Katarzyna. 2010b. *Refleksje nad kulturą tatarską*, „Przegląd Zachodni” 3: 103–116.
- Warmińska, Katarzyna. 2013. *Polityka a tożsamość. Kaszebsko Jednota*, „Studia Migracyjne. Przegląd Polonijny” 1: 189–206.
- Wojakowski, Dariusz. 1998. *Pogranicze polsko-ukraińskie: lokalność jako czynnik warunkujący stosunki etniczne*, „Studia Socjologiczne” 4: s. 66–86.
- Wojakowski, Dariusz. 2002a. *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Wojakowski, Dariusz. 2002b. *O technice malowania obrazów, czyli teoretyczne dylematy socjologii pogranicza*, „Przegląd Polonijny” 3: 39–56.
- Wojecki, Mirosław. 1989. *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948–1975*, Jelenia Góra: Karkonoskie Towarzystwo Naukowe.
- Wojecki, Mirosław. 1999. *Polacy i Grecy – związki serdeczne*, Wolsztyn: Dziennikarska Oficyna Wydawnicza „Pryzmat”.
- Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. 1997. Zbigniew Mazur (red.), Poznań: Instytut Zachodni.
- Woźniak, Robert B. 1998. *Socjologia pogranicza w Polsce*, w: Antoni Sulek i Marek S. Szczyptański (red.), *Śląsk – Polska – Europa. Zmieniające się społeczeństwo w perspektywie lokalnej i globalnej. Księga X Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wróblewski, Piotr. 1996. *Spoleczność czeska w Zelowie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper”.
- Wróblewski, Piotr. 2001/2002. *Miejsca święte mniejszości narodowych w Polsce. Etniczność – konflikt – religia*, „Borussia” 26: 199–210.
- Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. 1997. Zbigniew Mazur (red.), Poznań: Instytut Zachodni.
- Wybrane problemy życia społecznego na pograniczach*. 2002. Zbigniew Kurcz (red.), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wywózka. Deportacja ludności Górnego Śląska do obozów pracy przymusowej w Związku Sowieckim w 1945 roku. Faktografia – konteksty – pamięć*. 2014. Katowice: IPN.
- Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 1997–1999*. 2000. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Żelazny, Walter. 2004. *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Żerelik, Rościśław. 1997. *Mniejszość ukraińska w Polsce po II wojnie światowej*, w: Zbigniew Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Żołędowski, Cezary. 1989. *Powstanie i ewolucja szkolnictwa narodowościowego w PRL*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego” 16.
- Żołędowski, Cezary. 2001. *Stosunki etniczne z perspektywy polityki społecznej*, w: Barbara Rysz-Kowalczyk (red.), *Problemy społeczne wybranych grup demograficznych*.

Z warsztatów badawczych Instytutu Polityki Społecznej, Warszawa: Instytut Polityki Społecznej, Uniwersytet Warszawski.

Żołędowski, Cezary. 2003. *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie: uwarunkowania współczesnych stosunków między większością a mniejszościami narodowymi*, Warszawa: „ASPRA-JR”.

Żurko, Jerzy. 1997. *Łemkowie – między grupą etniczną a narodem*, w: Zbigniew Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. *Żydzi i Polacy*, „Kultura i Społeczeństwo” 1999, 1 (specjalny numer).

ELEKTRONICZNA BIBLIOGRAFIA ZBIORÓW O TEMATYCE ETNICZNEJ W WYBRANYCH BIBLIOTEKACH

Biblioteka Pedagogiczna w Piotrkowie Trybunalskim [<http://www.pedagogiczna.edu.pl/zest544.htm>].

Mniejszości narodowe. Zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 1994–2010, wybór i opracowanie Elżbieta Skowron, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Kielcach, Filia w Końskich [http://www.pbw.kielce.pl/userfiles/file/nowe_zestawienia/dokument559.pdf] oraz [<http://e-pedagogiczna.edu.pl/upload/file/zasoby/zestawienia/zest208.pdf>].

Tożsamość mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 2000–2007, oprac. Jolanta Jordan-Wechta, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Marii Grzegorzewskiej w Zielonej Górze, Filia w Nowej Soli [<http://e-pedagogiczna.edu.pl/upload/file/zasoby/zestawienia/zest208.pdf>].

Legnica, Centrum Dokumentacji Romskiej [<http://www.biblioteka.legnica.eu/placowki.php?id=cdr>].

Wybrana literatura dotycząca Romów [<http://jednizwielu.pl/?article=wybrana-literatura-dotyczaca-romow>].

Wielokulturowość – zestawienia bibliograficzne w wyborze za lata 1999–2007, Biblioteka Pedagogiczna im. Heleny Radlińskiej w Siedlcach [http://www.bpsiedlce.pl/strona/81_zestawienia-bibliograficzne/288_inne/207_wielokulturowosc].

INTRODUCTION. NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES IN THE LIGHT OF SOCIOLOGICAL RESEARCH AFTER 1989. IDENTITIES, THEORIES, STUDIES.

In the last quarter-century many works on ethnic relations and the situation of the various national and ethnic groups in Poland have been published. We may still talk about the strong and visible development of ethnic studies in our country with the participation of both sociologists and anthropologists (ethnologists), as well as representatives of other social sciences: historians, political scientists, lawyers, etc. An overview of publishing and institutional achievements concerning national minorities in Poland shows that the issue of ethnicity in social reality has been heavily exploited by sociology. On the other hand, a real challenge remains considering the shortage of: cross-sectional publications of the entire range of ethno-linguistic diversity of Polish society and its individual groups; studies linking ethnic studies with the important theoretical issues; and work defining sociological research in this field for the next decade, as in Antonina Kłosowska's book *Kultury narodowe u korzeni*.

Key words: national minority, ethnicity, Poland, theories, methodology